

Velünk

Átállt szovjet katonák, 1956

„Itt hagyjuk tán meghalni, mint egy kutyát? Velünk volt. [...] Nagy szó az itt, kérem, ha valakire elmondják, hogy: »Velünk volt...« Benne van minden...”

(Rejtő Jenő)

Előjáró beszéd

Az, hogy az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc idején a hódító-inváziós szovjet hadsereg kötelékéből átállt katonák is részt vettek nemzetünk küzdelmében: történelmi tény. (Még akkor is, ha – sok ehhez hasonlóval egyetemben – ennek pusztá tényét is tagadni, elhazudni vagy legalábbis kicsinyíteni-eljelentékteleníteni számosan próbálták és váltig próbálják ma is.) Hogy pontosan vagy akár viszonylag pontosan hányan, hol és hogyan lettek velünk – lettek a mieink –, a végső lényeg szempontjából másodlagos fontosságú. Éppen abból a nézőpontból, amely erkölcsileg, emberileg, eszmeileg – vagyis éppen a legfontosabb összetevők okán – hatalmassá teszi a hat évtizeddel ezelőtt történeteket. Ez az a nullpont, ahonnan a gondolkodást – és a számbavételt – kezdeni kell.

Árulkodó sírok

A szovjet honvédelmi minisztérium 1991-ben közzétett adatai szerint az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt a szovjet hadsereg teljes vesztesége 669 elesett, 1541 sebesült és 51 eltűnt. (Az elesettek között 85 a tiszt, 584 tiszthelyettes és sorkatona; a sebesülteknél ez az arány 138:1402; az eltűntek közül mindössze kettő tiszt...) Zsukov marsallnak egy november 9-ei – „a reggel 9.00 órai állapot” szerinti –, Hruscsovnak küldött jelentésében ez áll: október 24. és november 6. között a harcokban 337 szovjet katona esett el, 881 fő sebesült meg. Köztük tiszt „elesett 37, megsebesült 74.”

Az ENSZ tényfeltáró különbizottságának jelentése azonban (a bizonyítékok részletes vizsgálata, a dokumentumok tárgyilagos elemzése és nem kevesebb mint 111 tanú meghallgatása után) azt állítja – a Budapesten járt Nehru indiai miniszterelnöknek Delhiben, a parlamentben elhangzott beszámolójára (is) utalva –, hogy az orosz halálos áldozatok száma 7 ezer körüli lehet, bár hozzáteszi: ez a szám „talán túl magas lehet.” (Ugyanennyi halottat emleget Gosztonyi Péter is, aki arra alapozza állítását, hogy „nyugati források szerint 285 szovjet harckocsi és páncélozott jármű” a veszteség – megint az egyszerű szorzási művelet –, továbbá hogy egy New York-i orosz emigráns folyóirat, a *Novoje Russzkoje Szlovo*, „amely általában megbízható adatszolgáltatással rendelkezik”, 1956. december 16-ai számában ennyire teszi a szovjet hadsereg elesettjeinek számát.) Nem tudni ugyan, honnan származhattak Nehru információi, ám ha például a harcok alatt Budapesten tartózkodó neves olasz újságírónak, a *Corriere della Sera* munkatársának, Indro Montanellinek az igencsak precíz beszámolóját vesszük alapul, és némi valószínűségi számításos alapon történő szorzási műveletet logikai alapon elvégzünk: egészen bizonyos, hogy a szovjet halottak számát legalábbis ezres nagyságrendben kell mérni (talán úgy két-három ezer körülben). Montanelli a következőket írja: „a miénkkel szomszédos VIII. kerületben” november 6-án, kedden este, „negyvennyolc órával azután, hogy Moszkva szerint az ellenállás el lett taposva”, egy röpké sétán sebtében számolni kezd: „...úgy hatvan tank égett vidáman az utakon”. Tétélezzük fel, hogy a körülmények miatt az újságírónak nem volt módja

pontosan számolni, és „csak” ötven tankot tudott számba venni a kerület általa azon az estén bejárt részén. Több beszámoló meglehetősen egyöntetűséggel tájékoztat arról, hogy a 4-ei invázió során az oroszok a korábban döntő mértékben használt T–34-es harckocsik helyett a jóval korszerűbb, vadonatújnak számító T–54-es („Joszif Sztálin”) típusú harckocsikkal támadtak (harc helyzetben ekkor, Magyarországon próbálták ki őket először), és kiderült, hogy ezek a tankok a Molotov-koktélokra jóval érzékenyebbek, mint a T–34-esek. A T–54-es harckocsik személyzete is négy főből áll. Ha a tank találatot kap, azonnal lángra lobban, a bent lévőeknek, ahogyan Montanelli is fejtegeti, „hogyan ne égjenek szénné a lángoló tankban”, azonnal, a lehető leggyorsabban – gyakran már komoly égési sebekkel, akár egymást tiporva is – ki kell ugraniuk. Arra sincs esélyük azonban, hogy a harckocsiról egyáltalán földet érjenek, „mert nem volt ablak, ahonnan ne lőttek volna rájuk.” Ilyen irtózatosságot alig egy-két méterre lángoló tűzpokolmonstrummal mögöttük: gyakorlatilag a biztos halált jelenti. (Isteni csoda vagy páratlan szerencse folytán, nagyon súlyos, életveszélyes vagy halálos sérülésekkel esetleg valami kapuallig elvánszoroghat valaki.) Ez az alaphelyzet – csak 48 óra alatt és csak a VIII. kerület „vizsgált” (nyilván csak töredéknyi) részén – tehát még ötven harckocsi esetén is majdnem teljes bizonyossággal 200 (195? 198?) halottat feltételez. Fogadjuk el, hogy az október 24-től november 11-ig tartó budapesti harcok és a januárig tartó vidéki utóvédküzdelmek (pl. Mecseki Láthatatlanok) során ennek az alig kétnapos csatározás szovjet áldozatainak csak mindösszesen alig három és félszerese halt volna meg? Hiszen ott volt a Corvin köz, a Széna tér, a Móricz Zsigmond körtér, a szűk ferencvárosi meg józsefvárosi utcák, a Vár és környéke meg a többi, és akkor még nem is említettük a szívósan ellenálló peremkerületeket, Újpestet, Csepelt, Soroksárt és így tovább... A Kossuth rádió október 29-ei, este 10 órakor sugárzott hírei arról számolnak be, hogy október 24-étől – tehát hat nap alatt – összesen mintegy 200 szovjet páncélost tettek harcképtelenné. Ez az adat már a forradalom első szakaszában a szabadságharc teljes ideje alatt elpusztult összes szovjet katona számát elérő vagy azt máris felülmúló el-

esetet jelenti. A harcokban meghalt szovjet katonák számáról jó néhány – többé-kevésbé összevethető, „átlagolható” becslés, információ került nyilvánosságra: a több szabadságharcossal beszélgető James A. Michener, *A híd Andaunál* szerzője szovjet veszteségként nyolcezer halottat és 320 elvesztett tankot említ, hozzátéve, hogy ezt a számot „valószínűleg kiigazíthatjuk felfelé és lefelé is 50-50 százalékkal”; Jobbágyi Gábor és a reá hivatkozó Tamáska Péter szerint 2-3 ezer fő lehet a szovjetek vesztesége, de lehet találni becsléseket „800-nál több” elesetről éppen úgy, mint 1500 vagy éppen háromezer körülről. Montanelli szerint, „körülbelül ezerre tehető az elesett szovjetek száma”. A témával foglalkozó legjobb orosz történészek, így Alekszandr Kirov, Vjacseszlav Szereda és Alekszandr Sztikalin viszont teljes mértékben átveszik, magukévá teszik a hivatalos, szovjet védelmi minisztériumi – tehát a jóval ezer alatti elesett szovjet katonáról szóló – adatokat.

*

A Fiumei úti nemzeti temető bal sarkában, a főbejáratától nem messze található a szovjet katonai temető. Stílusosan a kommunista rendszer védelmében meghalt ávósok és sorkatonák sírkertje mellett, de annál körülbelül háromszor nagyobb területen. Az ember azt gondolná, legalább ugyanilyen az arány az elesett szovjetek esetében is a '44–45-ösök javára, de hamar kiderül: nem. 1956-ban életüket vesztett szovjet katonákat is bőven – a vártnál feltűnően nagyobb számban – rejteget ez a parcella. És amit igazán rejteget, az a gondosan ápolt sírkertben a feliratokban árulkodik: a dátumok és nevek – olykor még egyéb olvasnivalók között. Jobban és sokat mondóbban, mint hinnénk.

Ha a főbejárat felől – de a parcella szerkezetét tekintve tulajdonképpen hátulról – közeledünk, majd lépünk be a sírkertbe, azonnal feltűnnek az '56-osok. Rögtön az első sorban több is van, például Anatolij Petrovics Tulbanov őrmester vagy Fedor Pavlovics Szurkov „rjadovoj”, azaz közlegény. És ami igazán feltűnhet, döbbenetet, később egyre megrázóbb benyomást keltve: a halálozási év előtt a szinte azonos születési esztendő végtelen sora. 1936, 1935, 1936, 1936, 1937, 1936.

Tizenkilenc-húsz-huszonegy éves srácok. Fiúk. szinte gyerekek... Szergejek, Ivánok, Leonyidok, Nyikolajok, Pavelek. Jó néhány síron csak ennyi: „nyeizvesztnij krasznoarmjenik”. A Vörös Hadserg ismeretlen harcosa. Az egyik síron több mint különös, mondhatni, hihetetlen, abszurdnak tűnő keresztnév: Dzsejmsz (így, fonetikusán, persze cirill betűkkel) Nyikolajevics Moroz, 1937–1956. Istenem, ugyan mi vihette rá – 1937-ben, „a nagy terror évében”, a sztálini rémuralom egyik legsötétebb időszakának kellős közepén – Morozék arra, hogy „echte” angol/amerikai keresztnevet adjanak újszülött kisfiuknak? Családi-rokoni indíttatás? Netán valamiféle kódolt-rejtett protestálás? (Képzelem, hogyan hívhatták rögtön tetemre a névadó szülőket, szinte az újszülött mellől elrángatva őket.) És így, ilyen keresztnévvel felnőni a sztálini Szovjetunióban – és így, ezzel a névvel bevonulni! – ugyan mi mindennel is járhatott? Mi mindent is alakíthatott ki – kényszerű szükség-szerűséggel – a fiatal lélekben mindez? Azt írja Kosztolányi, egy 18-19 éves fiú elmondani nem, csak érezni tud még. Hogyan, miben, kikkel, hol, mi módon halhatott meg ugyan Nyikolaj Moroz Dzsejmsz fia itt, a magyarok országában?

Más sírok is árulkodnak. Jóval beljebb, a parcella másik vége felé az átlagosnál nagyobb – és jóval több információt tartalmazó végső nyughely, fényképpel – eddig csak egyetlenegy ilyenrel találkoztam: Anatolij Ivanics Tyitov, 1936-ban született és 1956. november 4-én elhunyt közlegény (jóarcú, szelíd tekintetű, kopaszra nyírt fiatalember, a jellegzetes orosz katonasapkában) sírjánál. Ez a másik fénykép – téli sapkában, „usankában” – nyílt, bátor tekintetű, kifejezetten jóképű fiatal férfiút ábrázol, mellette a legeslegfeltűnőbb, páratlan jelenség: a kétnyelvű felirat. Cirill betűkkel olvasható: Elemir Elemirovics Fabijan, rogyilszja (született) 1932 júliusában (nap nincs feltüntetve), pogib (meghalt) 24 éves korában, 1957. január elsején. Mindez alatt magyarul(!): Fábían Elemér, Tiszaújlak – mellette oroszul: Vilok.

Íme a valóságban Békés Pál kiváló „gangrényének”, a Csikágónak a hőse, a kárpátaljai, magyar anya, bizonyos Sára által szült Szojkov mesterlövész, aki hosszában célzott lövéssel a Keletitől végiglövi a Nefelejcs utcát, egészen a rá merőleges Damjanich utca szemközti házának egyik erkélyét tartó gipszatlász fejéig, mi-

közben a gyerekkorában hallott, egzotikus hangzású idegen szavakat mormolja: csicseriborsó, bablencse...? Ki tudja...? Fábían Elemérről, ha halálának furcsa időpontjára – no meg, távolról sem utolsósorban: magyarságára! – gondolunk, ugyanúgy történhetett valami különleges, mint fura neve miatt valószínűleg Dzsejmsz Nyikolajevics Morozzal is. Tiszaújlak (Vilok) a mai napig színmagyar falu közvetlenül a trianoni határ mellett, fő nevezetessége a jól ismert, már 1989-ben újra felállított – mostanra több, hagyományossá vált kárpátaljai magyar rendezvény színhelyéül szolgáló, a Rákóczi-szabadságharc kurucái által vívott első győzelmes csata előtt tisztelgő – turulmadaras emlékmű, alig néhány méterre a határátkelőtől. Erről a faluról nemcsak az kell tudni, hogy két kiválóságot is adott a kortárs magyar szellemi életnek – itt született 1951-ben az egyik legnagyobb élő magyar költő, Vári Fábían László, a már emlegetett *Tábori posta* és több gyönyörű vers írója; továbbá a nagyszerű, Vidnyánszky Attila által felfedezett színésznő, Szűcs Nelli –, hanem azt is, hogy a település Kárpátalja déli csücskének, az örök rebelist jelentő Ugocsának a legelső faluja is („Eb ura fakó, Ugocsa non coronat”). Ki tudja, a negyvenes évek végének, az ötvenes évek első felének – több mint erőteljesen lehalkított – kárpátaljai magyar falusi világában a régi időket még nagyon is daliás korban átélt idősebbek mit és hogyan mesélhettek a Fábían Eleméreknek és kis barátaiknak, mit és hogyan plántálhatott el mindez az ifjonti lelkekben... Töhötöm vezér hadai például, melyek közvetlen leszármazottainak tartják magukat – vagy a turullegenda helyi változata: a Tiszaújlak és Tiszabecs között a labancokkal vívott csatában Rákóczi hadai fáradván és mind szorultabb helyzetbe kerülve váratlanul egy turulmadár repült a fejedelemhez, csőrében egy karddal, majd Rákóczi kezébe adta a kardot – így és ezzel arattak fényes győzelmet a kurucok. A magyarok szent madarát a néphit errefelé a nagyságos fejedelem feje fölött keringő őrangyalnak tartja... (A Fábían név egyébként különösen gyakori Tiszaújlakon: a költőn kívül itt van például az „ellenséges tevékenységért” – a krónikáirók szerint: magyarságáért – a szovjet hatóságok által kivégzett Fábían Kázmér vagy a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség helyi szervezetének első elnöke, Fábían Balázs.)

*

Él Budapesten egy idős tanárember, dr. Marossy Endre, aki szisztematikusan kutatja a Magyarországon található '56-os szovjet katonasírokat, munkájáról könyvben készül számot adni. Azt írja, hogy a Magyarországon elesett, sebesüléseibe a kórházban belehalt, valamint eltűnt szovjet katonák létszámának és főleg névjegyzékének teljes és pontos feltárása egyelőre lehetetlen, bár „a csekélynek tekinthető veszteség (?? – D. L.), minden eddigi számítást kerekítve – kevéssel több, mint 800 fő – 90 százalék fölötti eredményt tesz lehetővé, ami elegendően magas arány következtések megalapozásához.”

Következtetésekhez dr. Marossy alapos és alább még vizsgálandó kutatásain kívül érdekes adalékkal szolgál Simon István közlése is: 1986 májusában készült az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív osztályán a KB egy másik részlege, a külügyi osztály számára az az összefoglaló feljegyzés, amelyből kiderül, hogy a minisztertanács Tanácsi Szervek Osztálya 1965 elején rendelte el (feltehetően a „felszabadulás” közelgő 20 éves évfordulója alkalmából) a Magyarországon 1944–45-ben és 1956-ban eltemetett szovjet katonák összeírását. Az elkészült nyilvántartásra Marossy is többször hivatkozik, és az 1956-ban elesettekre vonatkozóan „a jelenleg hivatalos névjegyzék 707 tételét” emlegeti (emlékeztetőül: ez a szám máris több, mint a szovjet minisztérium által megadott adat!), továbbá azt is megjegyzi, hogy saját összesítésében – más temetési helyszínekkel együtt, minden lehetséges és számba jöhető, elérhető és nyilvántartható nevet beszámozva – mindösszesen „minden eddigi jegyzéknél lényegesen több, 802 név szerepel, a hozzá tartozó adatokkal.” A részletesebb vizsgálódás során szintén több igen érdekes részlet tudható meg: például hogy az 1956-os parcellával szomszédos második világháborús parcellában számos sírkövön 1956 szerepel az elhalálozás éveként, de – miként másutt is, igen sokszor – hónap és nap nem. (A Kerepesi temetőben nyugszik dr. Marossy szerint a legtöbb elesett szovjet katona – 347.) A kutató azt is megírja, hogy „általános vélekedés szerint a szovjetek kivégezték sok olyan katonájukat, akik átálltak a szabadságharcosokhoz, vagy nem teljesítették megfelelően katonai köteles-

ségüket. (Az Új Köztemető 31-es parcellájában kopjafát állítottak emlékezetükre.) Ezeket a katonákat ugyanezen álláspontok szerint az eltűntek vagy harcban elesettek közé számították. [...] A jegyzékben számos olyan esetett tüntetnek fel, akiknek sorsa ismeretlen, de nevük és általában elestük (eltűnésük) napja ismert. [...] Egyetlen katonáról lehet biztosan tudni, hogy Tökölön gyávaság és kötelességének nem megfelelő teljesítésének vádjával parancsnoka agyonlőtte, a jegyzék szerint azonban elesett november 8-án, eltemették Tökölön, a repülőtér nyugati részén található temetőben.” Marossy hozzáfűzi, vannak olyanok is, „akiknek nevét több temető sírkövei is megörökítik, és legalább két olyant találtunk, ahol igen nehéz eldönteni, hogy a sírkő felirata szerint eddig nem ismert katonát találtunk, vagy csak egy betű elírása történt”. Tehát számos adat „igazolja, hogy a harcban elesettekre épített statisztika sem tökéletes.” Miként, tegyük hozzá, a teljes nyilvántartási rendszer sem, ráadásul olyan ellenőrizhetetlen-kibogozhatatlan anomáliák és rejtelmek sorát nyitják meg, amelyek a titkok kódéba burkolják a látszólag szépen rendezett katonai parcellákat.

A sírok tehát árulkodnak. Mindenfelé: hiszen a kárpátaljai fiú fura halálidőpontja, a Moroz fiú több mint szokatlan keresztnéve vagy a dr. Marossy által számba vett furcsaságok, ilyen-olyan ellentmondások és különös, érthetetlen jelenségek (és még akkor a hivatalos szovjet minisztériumi veszteséglista „Eltűntek” címszó alatt aposztrofált – még eszerint is 51! – katonáját nem is említettük) egytől egyig ugyanabba az irányba mutatnak. Az elképzelhetetlen, a – számukra – hihetetlen, egyben – nekünk – a legszébb, a legdöbbenetesebb felé. Magyar ügyért fegyverrel küzdő, azért életét is áldozó, korábban szovjet egyenruhát viselő fiatal férfiakhoz közeledve. Akiknek legnagyobb része valószínűleg eme elesett, így-amúgy nyilvántartott vagy úgyahogy (vagy egyáltalán nem) nyilvántartott harcosok között nyugszik, a velünk szemben állók között – velünk levőkként. A mieinként.

(Részlet a szerző azonos címmel készülő kötetéből.)